

І. В. Козлик

**МЕТОДОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА
ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА**

*Цикл статей, присвячений світлій пам'яті
мого друга, видатного українського методиста,
культуролога і поета
Юрія Ібрагімовича Султанова*

***Стаття третя. Площина загальної методології науки і
методології конкретної науки***

(Уперше надрукована: Филологические исследования / Донецкий национальный университет. — Донецк, 2004. — Вып. VI. — С. 136–153)

Стаття третя

ПЛОЩИНИ ЗАГАЛЬНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКИ І МЕТОДОЛОГІЇ КОНКРЕТНОЇ НАУКИ

Те, що сенс і призначення загальної методології полягає у розгортанні свого самостійного організму засобом переробки у відповідності до основних системоутворюючих принципів цього організму різноманітного, включаючи власне науковий, матеріалу, аж ніяк не означає, на думку методологів, того, що загальна методологія не потрібна науці й іншим типам та організаціям діяльності і не впливає на них. Адже всі типи діяльності так чи інакше намагаються розвиватись, переробляючи матеріал усієї минулої культури (знання, значення, сенси і т. і.), всі вони прагнуть до поглинання шляхом переробки інших організмів для власного розгортання. При цьому автономність і незалежність сфер діяльності однаково допускає розмову як про “поглинання”, так і про симбіоз, взаємодопомогу, взаємообслуговування [24, с. 378, 379¹].

В цьому відношенні загальна методологія передає іншим сферам діяльності, змінюючи функціонування цих діяльностей та розвиваючи їх, “створені нею організованості <функціональні елементи>”, організованості процесів, що протікають в самій методології, передає “зліпки свого функціонування й розвитку <як русло, що залишає після себе ріка>”, тобто сліди своєї особливої, власне методологічної діяльності, які представникові конкретної науки треба *особливими чином зрозуміти*², осмислити і вже потім застосовувати у власній роботі [див.: 24, с. 414, 415]. Не будучи при цьому єдиним шляхом подальшого розвитку культури, загальна методологічна

¹ Список літератури, на яку робляться покликання, див. в кінці статті.

² Діяльнісний підхід до методології, пише Г. П. Щедровицький, дозволяє нам зрозуміти, що “суть справи не тільки і не стільки в тому, щоби знати, скільки в тому, щоб засвоїти й оволодіти. ...Знання є лише один момент і одна сторона того, що ми називаємо засвоєнням і оволодінням діяльністю” [24, с. 417]. Методологію як організацію (рамку) всієї життєдіяльності людей “не можна передавати як знання чи набір інструментів від однієї людини до іншої, а можна лише *виращувати*, включаючи людей в нову для них сферу методологічної МД <мислєдіяльності> і забезпечуючи їм там повну і цілісну життєдіяльність” [13, с. 118].

діяльність і покладене в її підвалини загальне методологічне мислення “захоплює <мислення> наукове, асимілюючи його, зберігаючи одночасно усі переваги наукового мислення й елімінуючи його недоліки. Сама ця елімінація можлива лише за рахунок того, що методологічне мислення росте на базі наукового і спирається на нього”[24, с. 422]³.

Разом з тим загальна методологічна робота у сфері науки з властивим їй змістовним характером здійснюється також на матеріалі окремих наукових предметів і має на меті забезпечити побудову, організацію і подальший розвиток дослідної діяльності, повинна зробити те, чого не можуть зробити спеціальні, окремі системно-методологічні розробки – дати *загальне представлення системи і привести до створення загальних методів системної роботи*, які рівною мірою можуть застосовуватися у всіх предметах. Загально методологічна робота повинна “забезпечувати всі спеціально-методологічні розробки загальними поняттями, загальними онтологічними картинами і логікою системного мислення”[15, с. 102-103; див. про це: 9, с. XXV] і завдяки цьому створити умови, надати засоби вирішення будь-яких проблем, гарантувати певний теоретико-методологічний рівень їх постановки і вирішення.

У цій роботі задіюються, з точки зору Г. П. Щедровицького, чотири шари діяльностей, кожен з яких надбудовується над попереднім й асимілює його:

³ Правда, думка про тісний зв'язок між загальною методологією і наукою не означає того, що методологічний рух є лише напрямом у контексті науково-пізнавальної діяльності, і не дає підстав стверджувати, що методологія (навіть у площині авторефлексії науки) виростає з науки і підлаштовується під неї. Історичний досвід, як переконує Г. П. Щедровицький, інтерпретуючи також роботи британського філософа XX століття Імре Лакатоса, свідчить якраз про протилежне – про те, що методологія виникла задовго до науки і в якийсь момент створила науку в собі, яка з XVII століття вийшла зі сфери загальної методології і отримала самостійне існування, відтіснивши в загальній сфері мислєдіяльності на певний період часу суто методологічне мислення на задній план. Саме завдяки цьому відтісненню, яке стало можливим через те, що методологічне мислення, на відміну від наукового, не закріплювалося ні в яких специфічних організованостях, придатних до автономного й іманентного розгортання, і виникла тенденція зводити методологію суто до наукової рефлексії науки, вважати науку джерелом методології, виводити методологію з науки і надбудовувати її над останньою [див. про це докл.: 22, с. 349-350; 14, с. 358; 11, с. 147-151].

<u>нижчий</u>	шар практик
↓	шар предметів, включаючи наукові
	шар окремих (часткових) методологічних розробок
<u>вищий</u>	шар загальної методології

Саме продуктом такої – багат шарової, ієрархічно влаштованої – загальнометодологічної роботи є методичні приписи, проекти, програми, план-карти досліджень⁴, які використовуватимуться в спеціальних (окремих) методологічних розробках в тих чи інших науках [див.: 15, с. 103-106].

Усе це безпосередньо пов'язане з проблемою методу в науці, який, за визначенням Г. П. Щедровицького, утворюють так звані “методичні знання” (положення, приписи, застереження тощо) – “особливі додаткові <регулюючі> положення, які говорять про те, які засоби потрібно використати і які процедури треба вибудувати, щоб вирішити задачі певного типу” [23, с. 225, 226, 227]. Розгортання методу в науці відбувається шляхом нарощування “методичних положень” більш високого порядку, до чого веде й ускладнення самої діяльності по їх застосуванню. По мірі розвитку науково-дослідної діяльності «відбувається формування все нових і нових шарів та рівнів “методичних положень”, які надбудовуються над вже існуючими структурними діяльностями і починають керувати ними». Поява цих “керівних” шарів в діяльності приводить до перебудови, зміни функцій «“методичних положень” більш нижчого порядку: вони перестають бути власне “методичними” і перетворюються в те, що ми називаємо “засобами” діяльності; ...цей процес є, по суті, процесом “згортання” структур діяльності: він увесь час ніби повертає в попередній стан відношення “методичних” і “не-методичних” шарів “положень” в діяльності, хоча при цьому відбувається безперервне ускладнення загальних структур як діяльності, так і знань» [23, с. 228]. Таким чином, підсумовує Г. П. Щедровицький, «категорія “методу” є історичною: положення і

⁴ Про план-карту дослідження чи науки як продукт методологічної роботи – див.: [17, с. 663-666; 26, с. 320-321].

принципи, котрі на одному етапі розвитку науки були “методичними”, потім, з розгортанням науки, втрачають цю функцію, змінюють свою будову, а часто і зміст, переходять до розряду “засобів” діяльності, а “методичними” постають інші положення і принципи, з іншими змістом і будовою» [23, с. 228].

Нарешті, здійснене в межах тенденції до антисциєнтизму відокремлення методології від власне науки і оформлення її в самостійну надпредметну і первісно спрямовану на практику галузь чи формацію мислення і діяльності не могло не змінити поглядів на роль, зміст і функції традиційної *методології науки*, які б відповідали реаліям наявної сьогодні соціокультурної ситуації і змінам у ставленні до самої науки як певної діяльності і семіотичної системи, що описує об’єкти і способи дії з ними і має багато різних представлень⁵.

Не покидаючи своїх традиційних функцій⁶, сучасна методологія науки мусить одночасно постати в сфері науки *провідником* загального методологічного мислення⁷, і тому, як і загальна методологія, вона теж покликана подолати ті розриви, які виникли між філософією і наукою, між різними автономними групами наук і навіть між різними структурними галузями однієї науки в умовах панування сциєнтизму. В ситуації, коли відбулася зміна “*практичного відношення до науки*”, коли “виникло припущення, що розвитком науки можна управляти, що сама наука... може і

⁵ Про багаторівневе представлення науки – див.: [19, с. 269, 271; 16, с. 157; 18, с. 281]. Про некритичний вжиток слова “наука” – див.: [24, с. 379-380].

⁶ Оскільки загальна методологія в постсциєнтичну добу Постмодерну “заміщає науку тільки в функції інтегративній”, то вона не заперечує науку, яка зберігає за собою свої первісні гносеологічні функції і процедури, а, значить, не заперечує і традиційного призначення методології науки, яка до середини ХХ століття була покликана формулювати “*правила і норми індивідуальної дослідницької діяльності вченого*”, наділяти “її засобами і методами, по-перше, для отримання емпіричних і теоретичних знань, а по-друге, для організації цих знань в системи теорій. Відповідно до цього завдання формулювалися логіко-епістемологічні уявлення про предмети і техніку діяльності вченого – онтологічні (чи метафізичні) картини дійсності..., власне епістемологічні уявлення про елементи і форми організації наукової теорії, логічні й методичні схеми міркувань і висновків” [21, с. 279-280; про традиційну методологію науки як про “вторинну методологію” – службу, що забезпечує розвиток професійної наукової форми мислення, – див.: 11, с. 151-152; 20, с. 218].

⁷ Методологія науки, пише Г. П. Щедровицький, “народжується з методології взагалі, бо методологія вже існувала і функціонувала до появи науки”, а, значить, “методологія науки є застосування методологічної свідомості і методологічного мислення в науці” [22, с. 351].

повинна стати предметом і об'єктом нашої свідомої і цілеспрямованої діяльності”, відбувається розширення практичних завдань методології науки, яка сприймається як засіб управління розвитком науки і виявляється покликаною розробляти правила і норми відповідної діяльності [див.: 21, с. 279, 280]. Для цього вона повинна створити “єдиний предмет і єдину дійсність, в якій соціолого-психологічні і логіко-епістемологічні уявлення будуть лише частинами чи аспектами науки, репрезентованої як єдиний і цілісний об'єкт”. Тільки за таких умов, вважає Г. П. Щедровицький, і можна буде забезпечити в сучасних умовах дійсний розвиток знань і методів наукового дослідження, розвиток змісту знань – “логосу” в найширшому сенсі цього слова [21, с. 282, 281].

Саме через сучасну методологію науки як особливого ґатунку практики, яка повинна дати сучасне уявлення про науку як діяльність у її взаємозв'язках з усіма іншими видами діяльностей, реалізується зв'язок науки з загальною інтегруючою надпредметною сферою загальної методології, а через неї — з цими іншими видами діяльностей. Базовою підставою для такого органічного зв'язку є теорія діяльності, розробкою якої опікувалася загальна методологія, що формувалася на засадах діяльнісного підходу [див. про це: 14, с. 356].

Методологія наукової діяльності “як вид практики” повторює загальну схему диференціації діяльності, включаючи в себе: а) вироблення методичних приписів для наукового дослідження; б) опис історично мінливих “норм” науково-дослідної роботи; в) наукове дослідження, що обслуговує своїми продуктами “методичну роботу” в галузі науки [див. про це докл.: 14, с. 350-354]. В цьому відношенні для того, щоб учений-практик міг досягати на належному рівні своїх гносеологічних задач стосовно певного об'єкта, рухаючись в рамках вже сформованої науки, зміг побудувати відповідну наукову теорію і загалом вибудувати нове знання, потрібно щоб методолог науки спочатку відповів на питання, як вирішити цю

задачу, як побудувати нову теорію і вибудувати ті методичні приписи, керуючись якими можна отримати в галузі конкретної науки нове знання⁸.

Вихід загальної методології на рівень самостійної галузі мислення і діяльності, інтегрованим предметом якої є вся діяльність (мислєдїяльність) людства, інтерпретація її на засадах діяльнїсного підходу передбачають принциповий переакцентуючий перерозподіл усього комплексу методологічної проблематики не тільки між нею й традиційною методологією науки, але й між нею і методологічними сферами різних конкретних наук, – перерозподіл, який первісно зорієнтований на тісну *кооперовану* співпрацю між усіма ними як ключової умови їх подальшого продуктивного розвитку, спрямованого на подолання негативних наслідків сцієнтичної доби Модерну. Це означає, що і питання про змістовне наповнення методології конкретної науки мусить принципово змінити ракурс і русло свого розгляду.

Традиційно методологію літературознавства, його специфіку як наукової діяльності розглядали перш за все через співвідношення з природничими і математичними науковими галузями, які з точки зору сцієнтичної парадигми мислення не викликали сумнівів щодо свого власне наукового статусу. В такому векторі розгляду онтологічні, гносеологічні та евристичні

⁸ Щоб усе це зробити, пояснює Г. П. Щєдровицький, методолог науки повинен побудувати в “формальній” проекції таку “дійсність” і таку систему в ній, щоб вирішення задачі (чи то “експеримент”, чи то “міркування”, “висновок” чи “доказ”) виглядало би як “природний” процес, який призводить до потрібного результату на підставі внутрішніх і “необхідних” законів життя цієї системи. Відповідно до цього методолог науки повинен побудувати в “об’єктно-онтологічній” проекції таку структуру об’єкта, яка задавала би об’єктивні підстави для певних за своєю будовою експерименту, міркування чи висновку. Так само методолог повинен представити у „формальній” проекції спочатку структуру очікуваної теорії, потім у вигляді “природного” процесу її виникнення в системі більш широкого цілого (наприклад, науки чи системи наук), яке функціонує за своїми внутрішніми законами. Тобто в “об’єктно-онтологічній” проекції методолог науки повинен сконструювати об’єкт такого типу, специфічна структура якого пояснювала і виправдовувала б певну побудову теорії. Зміна ж типу дослідницьких задач змінюватиме вид і характер тієї “дійсності”, яка вибудовується в обслуговуючих дане дослідження розділах методологічної теорії. Нарешті, коли методолог науки створює методичні приписи, він приймає за незмінну, незалежну від діяльності людей певну систему (наприклад, систему якоїсь науки) і підлаштовує діяльність, яка ще тільки ним проектується, під закони функціонування і розвитку цієї системи. У будь-якому разі, підсумовує Г. П. Щєдровицький, “продукт діяльності буде виступати в ролі елемента вже існуючої системи і його характер і будова будуть багато в чому і заздалегідь визначені характером і будовою цієї системи. *Саме для фіксації цього проводяться всі методологічні дослідження*” [14, с. 354-356; курсив мій – І.К.].

характеристики науки про літературу виводили або зі специфіки об'єкту, матеріалу літературознавства [див. про це, напр.: 2, с. 13; 5, с. 43-44], або його структури як науки, або на рівні внутрішніх механізмів цієї гносеологічної діяльності тощо знов ж таки у тісному зіставленні з так званими “стовідсотковими” науками, коли вся справа зводилася до виявлення між ними спільних і відмінних рис. І така шкала розгляду не була позбавленого свого сенсу.

Наприклад, Д. С. Ліхачов свого часу зазначав, що гуманітарні науки з точними науками споріднює вагома частка спеціальних досліджень, завжди присутня в наукових висновках гіпотетичність, історичний підхід об'єднує гуманітарні науки з історичними науками в галузі природознавства (історія флори, історія фауни, історія будови земної поверхні), комплексність матеріалу – з географією, океанознавством. У свою чергу, гуманітарні науки відрізняються від точних наук обмеженістю можливостей і ступенем формалізації матеріалу, обмеженістю в застосуванні в них математичних методів, а в практичному плані – тим, що в точних науках не змішують дослідження з популяризацією, виклад вже здобутих раніше відомостей зі встановленням нових фактів. І саме в цьому останньому Д. С. Ліхачов вбачає “головну ваду” літературознавчих студій, яка призводить до засилля в них “поверховості, фактографічності, примітивної інформативності” [6, с. 452]⁹.

Найголовнішим же для Д. С. Ліхачова виявляється обґрунтування етичної сторони літературознавства, завдяки якій воно може виконувати унікальну функцію гуманітарних наук – підвищувати суспільні якості людини, її сприйнятливості до інтелектуального життя. Саме для цього літературознавство повинно дотримуватися точності, тобто повної

⁹ Суголосним такій думці є міркування Г. П. Щедровицького, який ще 1966 року, тобто за десять років до цитованої статті Д. С. Ліхачова, у своїй доповіді в Інституті проблем передачі інформації говорив: “Велика кількість поганих робіт з соціальних і гуманітарних наук приводила багатьох інженерів і математиків до думки, що гуманітарні науки – це науки нижчого сорту, які займаються, просто кажучи, балаканиною і не дають нічого конкретного. Це положення посилювалося тим, що в багатьох *популярних* виданнях, книжках й іншого ґатунку літературі, яку зазвичай читають, викладалися положення і результати, отримані 300-400 років тому і вже років тому 200-300 спростовані” [25, с. 242; курсив мій — *І.К.*].

доказовості висновків, строгості та ясності понять і термінів [див.: 6, с. 449-453; 7, с. 453-457]. При цьому, правда, залишається не зрозумілим, що таке ця *повна* доказовість (“повна” в якому значенні чи порівняно з чим?) і чи може (або повинна) термінологічна строгість і ясність в літературознавстві як одній з гуманітарних наук бути ідентичною цим же показникам в науках природничих і чи є останні єдиним взірцем в цьому відношенні?

Ініціативу Д. С. Ліхачова щодо актуалізації питання про статус літературознавства підхопив приблизно через десять років Ю. В. Манн, якого зближують з Д. С. Ліхачовим думки про те, що “в літературознавстві (як і в будь-якій гуманітарній науці) є сфера, де панує точність... і непорушність висновків”, що і в науці про літературу „прогрес знань підлягає під ті ж закони, за якими відбувається розвиток природничих і точних наук”[8, с. 307]. Зближує цих двох авторитетних російських учених і твердження про змішування в літературознавстві завдань власне науково-дослідних і популяризаторських тощо [8, с. 307-308], а також думка про важливі суспільні функції літературознавства.

При цьому Ю. В. Манн знаходить свої аспекти піднятих Д. С. Ліхачовим проблем. Наприклад, розглядаючи питання про можливості формалізації і пізнання у сфері науки про літературу, він, спираючись на Г. В. Ф. Гегеля¹⁰, зазначає, що чим глибшим є літературознавче дослідження, тим важче звести його до якоїсь однієї формули, бо самé мислення літературознавчої науки чинить опір здійсненню “підсумків” та “кінцевих результатів”. Адже справжня літературознавча студія говорить не одним висновком, а всім розгортанням своєї думки, кожним її новим моментом і поворотом, чому і

¹⁰ Йдеться про наступне місце гегелівської “Науки логіки”: “...Пізнання рухається вперед від змісту до змісту. Цей рух вперед визначає себе перш за все таким чином, що він починає з простих визначеностей і що визначеності, які йдуть за ними, стають все *багатшими* і *конкретнішими*. Бо результат містить свій початок, і рух цього початку збагатив його новою визначеністю. ...тому рух вперед не слід приймати за *процес*, що протікає від чогось іншого до чогось іншого. В абсолютному методі поняття *зберігається* у своєму інобутті, загальне – в своєму відособленні, в судженні та реальності; на кожному щаблі подальшого визначення загальне піднімає всю масу свого попереднього змісту і не тільки нічого не втрачає від свого діалектичного руху вперед, не тільки нічого не залишає позаду себе, але несе з собою все придбане й збагачується та ущільнюється в собі” [4, с. 306-307].

виявляється можливим збереження і збагачення того, що вже було отримане в науці раніше [див.: 8, с. 311].

Ю. В. Манн також ще більше загострює питання про власне дослідницькі і популярні літературознавчі роботи, коли цілком справедливо зазначає: “У природничих і точних науках... популярні роботи не тільки не заперечують вищий рівень даної науки, але, навпаки, орієнтуються на нього... В літературознавстві ж роботи, які, здається, повністю знаходяться на науково-популярному, а значить, підлеглому рівні, насправді завжди претендують на самостійне існування. І думки, що в них виражаються, завжди вступають у сферу наукових суджень, конкуруючи і сперечаючись з ними” [8, с. 308]. Закономірний наслідок такого положення – поява гібридів, головна вада яких – наукоподібність за претензією і псевдонауковість за суттю, і які здатні витіснити власне науку, понижують її академічний (у позитивному значенні цього слова) та суспільний авторитет¹¹.

Але Ю. В. Манн, на відміну від Д. С. Ліхачова, одночасно прагне, як на мене, виправдати дане явище “особливостями розвитку” науки про літературу – так звану “суспільно-психологічною особливістю” [8, с. 308-309], а насправді – не виправдано підміняє питання про необхідність чіткого розрізнення науково-дослідних і науково-популярних робіт питанням про строкатість і розбіжність думок в літературознавчих роботах. Крім того, Ю. В. Манн явно звужує у своєму розгляді питання про функції літературознавства у порівнянні з широтою його постановки Д. С. Ліхачовим, тому що локалізує це питання лише в полі проблеми впливу літературознавства на художню практику, характеризуючи цей вплив тільки як “вплив у кінцевому підсумку”, що здійснюється через „діяльну участь”

¹¹ Книги і статті, в яких за популярним викладом приховується приблизність розгляду і висновків, здебільшого плекають у собі кон’юнктурність: учора їх автори стверджували одне, а сьогодні – у відповідності, так би мовити, до “особливостей моменту” – зовсім інше. Блискучий опис подібних “наукових” праць дав свого часу В. Г. Белінський [див.: 1, с. 368-369].

науки про літературу у встановленні інтелектуального й філософського рівня життя суспільства, у вихованні філософського світогляду [8, с. 306]¹².

В свою чергу, Ю. В. Манн небезпідставно звернув увагу на те, що у літературознавстві, у порівнянні з природничими і точними науками, дуже послабленим є механізм, який гарантував би відсів некомпетентних суджень, через що функція критичної пам'яті ніби вилучається з лона науки про літературу і покладається виключно на самих представників філологічних знань. “Таким чином, – робить висновок російський вчений, – об'єктивна функція входить в суб'єктивну сферу” [8, с. 313]¹³. В такій ситуації проблема пам'яті (підтримки наукової спадкоємності, наступності, компетентності) постає для літературознавців не лише проблемою етики, а виявляється перш за все проблемою збереження їх власної науки [8, с. 314]¹⁴.

Ю. В. Манн слушно підтримує думку американських літературознавців Р. Веллека та О. Воррена про те, що “для досягнення цілей, які переслідує літературознавство, не може бути застосований жоден загальний закон; чим більш загальний характер він має, тим він абстрактніший, а значить, і беззмістовніший” [10, с. 34-35; 8, с. 310]. Саме в цьому бачить Ю. В. Манн специфіку науки про літературу в плані її методології. Але варто звернути увагу на те, що методологія літературознавства не зводиться до питання про

¹² Правда, залишається не з'ясованим, в чому полягає ця “діяльність впливу” і чому йдеться тільки про філософський рівень, філософське світовідчуття, у вихованні якого, на думку вченого, бере участь літературознавство.

¹³ У природничих і точних науках, вважає дослідник, механізм пам'яті, механізм накопичення і збереження інформації закладений в самій науці, в самій структурі породжених нею знань. Природничі і точні науки мають такий статус, що судження того чи іншого вченого, потрапляючи в загальний коловорот наукової інформації, неминуче проходить випробування на істинність. Якщо це судження компетентне, то воно знаходить своє місце в загальній системі знань, якщо ж воно некомпетентне, то сам рух науки (“попри волю самого вченого”) рано чи пізно (а інколи й відразу) відкидає його в бік [див.: 8, с. 313].

¹⁴ Відсутність в науці про літературу дієвого механізму підтримки в ній наукової дисциплінованості і компетентності, завдяки чому, як пише Ю. В. Манн, в численних літературознавчих роботах спостерігається лише імітація, вигляд науковості, тому що вони будуються або на полеміці з неіснуючими (примарними), приписаними цитованим авторам думками, або на постійних “поправках”, переказах чужих досліджень, створюючи ілюзію власної наукової продукції [8, с. 314]. Це ще одна – а, може й, перша – причина іронічного ставлення з боку представників точних наук до літературознавчої і загалом гуманітарної діяльності, оскільки саме через неї, як помітив ще в 1845 році В. Г. Белінський (на якого власне і покликається Ю. В. Манн), “жодна сфера науки так не багата неймовірними нісенітницями, як сфера філології та історії” [1, с. 369].

неможливість механічного застосування у своїй гносеологічній сфері природничонаукових категорій (наприклад, таких як “закон”), як не зводиться вона і виключно до питання про “правильний” метод чи методи, а тому не може вичерпуватися, скажімо, таким (хоча і цілком слухним завдяки своєму демократичному чи плюралістичному спрямуванню) зауваженням американського вченого Д. Даттона: “...Нехай ніхто не проголошує, що його метод є єдино вірним в отриманні істинної оцінки художнього твору, в той час як інші плодять помилки” [27, р. 241].

Нарешті, вказана традиційна методологічна проблематика літературознавства по-своєму розглядається в інтерв'ю Л. Я. Гінзбург 1978 року, яка зокрема вказала на багаторівневу присутність точності в науці про літературу. “В основі всього, – говорила Л. Я. Гінзбург, – знаходиться точність фактична, документальна, точність апарату. ...Поряд з цією, так би мовити, матеріальною точністю, є логіка пояснення, є точність застосування прийомів синтезу й аналізу. І, врешті-решт, є внутрішня точність побудови даної концепції і адекватного її вираження в слові” [5, с. 48].

Л. Я. Гінзбург також акцентувала увагу на питаннях про специфіку розуміння в сфері літературознавства загальнонаукового поняття “відкриття”, яке не може тут обмежуватися лише знайденням нових історико-літературних фактів. Л. Я. Гінзбург пояснює, що далеко не кожному літературознавчому відкриттю передують виявлення нових фактів: відкриття в літературознавстві деколи вводить невідомі до того об'єкти теоретичної та історичної думки, деколи передбачає нові пояснення вже відомих явищ, нове їх співвідношення і розміщення [див.: 5, с. 50]. Виходячи, як і пізніше Ю. В. Манн [див.: 8, с. 309], з ідеї про те, що літературознавство одночасно межує як з власне наукою, так і з мистецтвом, Л. Я. Гінзбург говорить про самодостатню цінність кращих з літературознавчих відкриттів, завдяки якій вони продовжують жити навіть спростовані: як і мистецтво слова, в сфері критики, теорії та історії літератури відкриття не відміння попереднього [див.: 5, с. 50]. Оскільки ж літературознавство не встановлює однозначних

формул, а лише інтерпретує досліджуваний матеріал, багатозначний за своєю естетичною сутністю, то цей матеріал може бути гносеологічно описаний з різних точок зору, що існують одночасно: “Це зовсім не означає, що такі точки зору є довільні і безмежні. Розуміння обмежується об’єктивно даною структурою твору. Безмежним є тільки нерозуміння” [5, с. 49-50].

Саме вказана *пограничність* положення науки про літературу обумовлює необхідність плюралістичного погляду на форми втілення літературознавчого пізнання, які, з точки зору Л. Я. Гінзбург, можуть бути як мистецькими, так і суто науковими. Причому і в тому, і в іншому випадку цілком можна мати успіх – все залежить від характеру творчих здібностей суб’єкта літературознавчої діяльності і усвідомлення ним тих цілей, яких він хоче досягти [див.: 5, с. 47]¹⁵. Разом з тим, зазначає Л. Я. Гінзбург (і це принципово об’єднує її з позиціями Д. С. Ліхачова та Ю. В. Манна), літературознавство, як і інші науки, користується засобами дедукції та індукції, синтезу, аналізу, зіставлення і, на відміну від мистецтва, доводить слушність своїх тверджень і відповідає за вірогідність фактів, які повідомляє і на які покликається [див.: 5, с. 46].

Проте методологічна вразливість вказаних і їм подібних спроб методологічно ідентифікувати науку про літературу полягає в тому, що вони так чи інакше, скрито чи явно, свідомо чи підсвідомо надихалися і спонукалися прагненням довести неменшовартість літературознавства як одного з представників *Geisteswissenschaften*¹⁶, тобто здійснювалися в межах і пріоритетах сцієнтичної системи цінностей, підводячи всю справу до певного загального і модерного (чи модерністичного, як зазначає Г.-Г.

¹⁵ На підтвердження такої думки Л. Я. Гінзбург апелює до досвіду Ш. О. Сент-Бьова, який у своїй есеїстиці, використовуючи художні засоби, відкрив втрачену культуру — лідера Плеяди П’єра де Ронсара і поетів його оточення, творчість яких довгий час після XVI століття перебувала в забутті [див.: 5, с. 51].

¹⁶ *Geisteswissenschaften* (від нім. *Geisteswissenschaft*, букв. “наука про дух”) — гуманітарні науки. Цей термін, як відомо, здобув право на існування з 1863 року завдяки перекладачеві на німецьку мову праці засновника англійського позитивізму Джона Стюарта Мілла “Система дедуктивної й індуктивної логіки” (1843). В тому місці, де Мілл говорить про можливість індуктивної логіки в “moral sciences” (букв. “моральних науках”, “науках про мораль”), перекладач увів термін “*Geisteswissenschaften*” [див. про це: 3, с. 13].

Гадамер [3, с. 17) за своєю сутністю, орієнтованого виключно на взірць природничих наук поняття “наука” (і відповідно понять “істина”, “метод”). І це добре проглядається у того ж Д. С. Ліхачова, який зазначив, що саме звичне у своїй масовості протиставлення природничих наук літературознавству (як гуманітарній науці) породило ставлення до нього як до науки “другого сорту” [див.: 6, с. 449], і почав свою спеціальну статтю на цю тему словами: «У літературознавстві існує своєрідний комплекс власної неповноцінності, що викликається тим, що воно не належить до кола точних наук. Передбачається, що високий ступінь точності слугує ознакою “науковості”» [7, с. 453]. Нарешті, цей же сциєнтичний чинник, як на мене, знаходиться і в основі натхненної категоричності твердження Д. С. Ліхачова про те, що природничі і суспільні (гуманітарні) науки “в принциповому відношенні” нічим не відрізняються між собою, що “в гуманітарних науках нема принципівих відмінностей з точними науками”, бо “нема жодної глибокої *методологічної* особливості в гуманітарних науках, якої так чи інакше не було б і в певних науках негуманітарних” [6, с. 449, 450; курсив мій – *І.К.*]. Крайність породила крайність.

На цій же сциєнтичній парадигмі базуються і міркування Ю. В. Манна, коли він закликає літературознавців “посилити наукові критерії” своєї роботи [8, с. 306]¹⁷, керуючись традиційним розумінням поняття “науковості”, яке, у його формулюванні, передбачає “здатність давати об’єктивні знання про предмет, ...накопичувати й організовувати ці знання в певні системи і... можливість застосування цих знань на практиці” [8, с. 306]¹⁸. Саме через це роздуми Ю. В. Манна втрачають подекуди предметну конкретність, коли окремі судження можуть мати свою рацію (скажімо, про вплив на літературознавство різних “смаків”, про важливість для літературознавця

¹⁷ “Праця літературознавця, – робить висновок Ю. В. Манн, – пов’язана з багатьма сторонами людської душі, та вона є перш за все не самовираженням, а служінням істині. І поза намаганням додати до неї хоча б крупиці нового, невідкритого вона втрачає свій сенс” [8, с. 317-318].

¹⁸ Про методологічні вектори міркувань Ю. В. Манна свідчить і його (кунівське за своїм змістовним спрямуванням) твердження про те, що “в природничих і точних науках кожна нова апробована теорія відміняє попередню”, яка через невідповідність „вищим рівням науки” однозначно приречена на забуття [8, с. 307].

індивідуального досвіду спілкування з творами мистецтва, про небезпеку так званого “редукованого знання”, що йде в обхід і художнього тексту, і існуючих наукових теорій і т. п.), але не мають єдності предмету висловлювання, позбавляючи останнє необхідного внутрішнього стрижня. І застереження автора про те, що його міркування “зовсім не претендують на остаточну істину, мимохіть схематичні і неповні” [8, с. 317], не змінюють, як на мене, суті справи¹⁹.

Подібну картину стосовно гуманітарних наук як таких можна спостерігати і на Заході ХІХ-ХХ століття (тобто задовго до процитованих праць трьох авторитетних російських філологів), де, за словами Г.-Г. Гадамера, “навіть спроба (настільки ж значна, наскільки й справедлива) зрівняти в правах гуманітарні й природничі науки, що її <німецький фізик і фізіолог> Герман Гельмгольц зробив у своїй славетній промові 1862 року, хоч як він наголошував на перевазі гуманітарних наук у їхньому загальнолюдському значенні, зберегла негативність логічної їх характеристики з погляду методичного ідеалу наук природничих” [3, с. 14-15].

Так само і Вільгельм Дільтей, який натхненно обстоював пізнавально-теоретичну і методологічну самостійність гуманітарних наук, теж зазнав на собі надто глибокий вплив взірця природничих наук. «Прагнення Дільтея дійти розуміння гуманітарної науки, – пише Г.-Г. Гадамер, – виходячи з самого життя <як рухомої дійсності, налаштованої на побудову стійких

¹⁹ Наприклад, у Ю. В. Манна читаємо: «...у величезному світі критичної <читай: літературознавчої> літератури кожен шукає і знаходить придатне для себе. Ми подекуди занадто відважно вирішуємо за читача: мовляв, сьогоднішній зрослий читач вимагає від літературознавства те-то і не приймає те-то. На жаль, “приймає”. З одного боку, літературознавство і критика явно межують з мистецтвом (де також через відмінності у смаках неминуча множинність рівнів). Але, з другого боку, сама наукова настанова літературознавства... штовхає його якщо не до уніфікації всіх рівнів (повторюю – це неможливо), то хоча б до усвідомлення їх причин, витоків і загального місця в системі наук» [8, с. 309]. Але навіть тоді це “усвідомлення”, якщо споживачі науки про літературу все приймають, якщо головне, щоб кожен зміг знайти своє. Та й як можна поєднати це з настановою на науковість, яка передбачає вихід на “об’єктивні знання”, адже “об’єктивність” в традиційному сциєнтичному розумінні передбачає те, що з цими знаннями не просто можуть, а неминуче повинні рахуватися, як це і є в природничих і точних науках. І якщо цього не відбувається, то ні про яку настанову на науковість не може бути і мови, навіть якщо вона стосується ускладненої, тобто пов’язаної з іншими чинниками, діяльності.

єдностей значень,> та взявши за вихідну точку життєвий досвід, насправді... ніколи не узгоджувалося з картезіанським поняттям науки, що його він дотримувався. Хоч би як Дільтей акцентував споглядання в ролі тенденції життя й властиве йому “тяжіння до сталого”, але об’єктивність науки, що її він розумів як об’єктивність результатів, походила з інших джерел. Тому Дільтей не зміг перебороти таку постановку питання, яку сам обрав і сам звів до того, щоб гносеологічно виправдати методологічну своєрідність “наук про дух” і тим самим поставити їх нарівні з природничими науками»[див. про це: 3, с. 16-17, 241, 212, 224-225].

Звідси цілком зрозуміло, що новий розгляд методології літературознавства, як і питання про методологію конкретної науки загалом, можливий лише в антисцієнтичному плані, де особливості конкретної науки і відповідно її методології будуть виводитися з їх ідентифікації за принципом приналежності не до природничо центрованої науки взагалі, а до певної автономної групи наук, у випадку з літературознавством – до *гуманітарних наук*²⁰, і саме цим будуть задаватися параметри, в межах яких можна буде ефективно перегрупувати і ті традиційні методологічні питання, які безпосередньо пов’язані зі специфікою об’єкта, предмета, матеріалу, способів, форм і видів гносеологічного процесу в конкретній науці, в випадку науки про літературу – зі специфікою художньої літератури як мистецтва слова і компетентних літературознавчих способів діяльності з нею.

Такий підхід видається мені продуктивним ще й тому, що дозволяє органічно поєднати досвід загальнометодологічних досліджень Московського Методологічного Гуртка з доробком філософської герменевтики, зокрема Г.-Г. Гадамера, який теж за великим рахунком є суто

²⁰ Як відомо, «вимога історизму є лише особливе вираження факту залежності між логічними засобами науки і типом об’єктивного змісту, що виявляється за їх допомогою, і залежності одних логічних засобів від інших. Методологічно ця вимога означає..., що не можна досліджувати “мислення взагалі”» [12, с. 39]. По аналогії з цим можна припустити, що та ж сама історична вимога в аналізі сучасної соціокультурної ситуації вимагає говорити не про одне якесь “наукове мислення взагалі”, а про різні самостійні типи наукового мислення, зокрема “природничонаукове мислення”, “гуманітарне мислення”, здатні до того ж до діалогічного співіснування, тісної взаємодії і співпраці.

загальнометодологічним, хоча первісно звернений до принципово іншої, ніж це було у російських методологів, галузі – до творів мистецтва. Адже позиція німецького філософа є теж антисцієнтичною: через критику естетичної свідомості він прагнув утвердити розуміння унікальності того досвіду істини, що втілюється у творах мистецтва, намагався захистити цей досвід від первісно сцієнтично зорієнтованої естетичної теорії, яка звужена усталеним у традиційній науці поняттям істини²¹.

Якщо ж врахувати, що одне з чільних місць в гадамерівській філософській герменевтиці займають такі поняття, як “буття”, “життя”, “пам’ять”, “слово”, “мова”, “світ”, “гра”, “свобода”, “подія”, “герменевтичний феномен” (що “первісно містить у собі розмову і структуру запитання-відповіді” [3, с. 343]) й ін., то стане очевидною можливість і необхідність долучення до цього “тандему” не тільки, скажімо, студій В. Дільтея, Е. Гуссерля чи М. Гайдеггера, які чільно присутні вже в самій гадамерівській аналітиці, але й О. Потебні, М. Бахтіна, М. Мамардашвілі і Ю. Лотмана, які в ній природньо відсутні. Саме на такому шляху, з моєї точки зору, можна визначити і систематизувати сукупність основних методологічних застережень і приписів, які здатні в сьогоднішній ситуації Постмодерну стати надійним загальним підґрунтям для розгортання в науці про літературу актуальної культуротворчої науково-дослідної роботи.

ЛІТЕРАТУРА

²¹ До такого поєднання цілком справедливо звернутися хоча б тому, що обидва варіанти загального методологічного мислення – східноєвропейський і західноєвропейський – спонукаються єдиними переконанням у непродуктивності і загрозливості того розриву між різними науками, групами наук й іншими формами діяльностей, який відбувся за сцієнтичної доби. З цього приводу Г. П. Щедровицький ще 1966 року чітко зазначив: “...За останні 30 років між гуманітарними і суспільними науками, з одного боку, і між технічними і природничими науками – з іншого, виник великий розрив. Взаємозв’язок, який обов’язково повинен існувати між цими двома групами наук і без якого розвиток жодної з них неможливий, – цей взаємозв’язок був порушений. ...Перше, що я хотів би відзначити <враховуючи ту соціально-методологічну картину світу, котра реально розгортається сьогодні>, це зміну наших уявлень про взаємовідносини між технічними і фізико-математичними, з одного боку, і суспільними і гуманітарними науками, з другого боку, – зміну, яка відбувається одночасно зі зміною нашого розуміння взаємовідносин між власне технікою і наукою” [25, с. 242, 243]. Ліквідувати цей розрив і цим дійти до діалогічної ситуації життєзберігаючого порозуміння – це головне завдання методологічної роботи у всіх її формах, на всіх її рівнях і у всіх конкретних діяльнісних сферах.

(ДО ТРЕТЬОЇ СТАТТІ)

1. *Белинский В. Г.* Славянский сборник Н. В. Савельева-Ростиславича // Белинский В. Г. Собр. соч.: В 9 т. – М., 1981. – Т. 7.
2. *Верли М.* Общее литературоведение / Пер. с нем. – М., 1957.
3. *Гадамер Г.-Г.* Истина і метод / Пер. з нім. – К., 2000. – Т. I: Герменевтика I. Основи філософської герменевтики.
4. *Гегель Г. В. Ф.* Наука логики. – М., 1972. – Т. 3.
5. *Гинзбург Л. Я.* Разговор о литературоведении // Гинзбург Л. Я. О старом и новом. Статьи и очерки. – Л., 1982.
6. *Лихачёв Д. С.* Об общественной ответственности литературоведения // Лихачёв Д. С. Избранные работы: В 3 т. – Л., 1987. – Т. 3.
7. *Лихачёв Д. С.* Ещё о точности литературоведения // Лихачёв Д. С. Избранные работы: В 3 т. – Л., 1987. – Т. 3.
8. *Манн Ю. В.* Вместо заключения. Профессия: литературовед // Манн Ю. В. Диалектика художественного образа. – М., 1987.
9. *Пископтель А.* К творческой биографии Г. П. Щедровицкого (1929-1994) // Щедровицкий Г. П. Избранные труды. – М., 1995.
10. *Уэллек Р., Уоррен О.* Теория литературы / Пер с англ. – М., 1978.
11. *Щедровицкий Г. П.* Методологический смысл оппозиции натуралистического и системодействительностного подходов // Щедровицкий Г. П. Избранные труды. – М., 1995.
12. *Щедровицкий Г. П.* О различии исходных понятий “формальной” и “содержательной” логик // Щедровицкий Г. П. Избранные труды. – М., 1995.
13. *Щедровицкий Г. П.* Организационно-деятельностная игра как новая форма организации и метод развития коллективной мыследеятельности // Щедровицкий Г. П. Избранные труды. – М., 1995.
14. *Щедровицкий Г. П.* О специфических характеристиках логико-методологического исследования науки // Щедровицкий Г. П. Избранные труды. – М., 1995.
15. *Щедровицкий Г. П.* Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок // Щедровицкий Г. П. Избранные труды. – М., 1995.
16. *Щедровицкий Г. П.* Проблемы методологии системного исследования // Щедровицкий Г. П. Избранные труды. – М., 1995.
17. *Щедровицкий Г. П.* Синтез знаний: проблемы и методы // Щедровицкий Г. П. Избранные труды. – М., 1995.
18. *Щедровицкий Г. П.* Схема мыследеятельности – системно-структурное строение, смысл и содержание // Щедровицкий Г. П. Избранные труды. – М., 1995.

19. *Щедровицкий Г. П.* Историко-научные исследования и логическое представление науки // Щедровицкий Г. П. *Философия. Наука. Методология.* – М., 1997.
20. *Щедровицкий Г. П.* Логика и методология науки // Щедровицкий Г. П. *Философия. Наука. Методология.* – М., 1997.
21. *Щедровицкий Г. П.* Логико-эпистемологические и социально-психологические мотивы в современной методологии науки // Щедровицкий Г. П. *Философия. Наука. Методология.* – М., 1997.
22. *Щедровицкий Г. П.* Методология и наука // Щедровицкий Г. П. *Философия. Наука. Методология.* – М., 1997.
23. *Щедровицкий Г. П.* Методология науки, логика, теория мышления // Щедровицкий Г. П. *Философия. Наука. Методология.* – М., 1997.
24. *Щедровицкий Г. П.* Об одном направлении в современной методологии // Щедровицкий Г. П. *Философия. Наука. Методология.* – М., 1997.
25. *Щедровицкий Г. П.* Теория деятельности и её проблемы // Щедровицкий Г. П. *Философия. Наука. Методология.* – М., 1997.
26. *Щедровицкий Г. П., Генисаретский О. И.* Методологическая картина дизайна // Щедровицкий Г. П. *Избранные труды.* – М., 1995.
Dutton D. Criticism and method // *The Brit. j. of aesthetics.* – L., 1973. – Vol. 13. – № 3.